

ŞEMSÜDDÎN EL-KUFEYRÎ VE ET- TELVÎH ADLI SAHÎH-I BUHÂRÎ ŞERHİ SHAMSUDDIN AL-QUFAIRI AND HIS COMMENTARY NAMED AL-TALWIH ON SAHİH AL-BUKHARI

Geliş Tarihi: 12.09.2019 Kabul Tarihi: 28.11.2019

✉ **HASAN YERKAZAN**

DOÇ. DR.

AMASYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Orcid.org/ 0000-0001-8673-0546

hasanyerkazan@gmail.com

ÖZ

Sahîh-i Buhârî, tespit edilebildiği kadarıyla hadîs kaynakları içerisinde üzerinde en çok çalışılan ve şerh yazılan eserdir. Sahîh-i Buhârî'nin şerhi çalışmaları, hadîs tarihinin hemen her döneminde kesintisiz devam etmiştir. Şerh çalışması yapanlardan biri de Şemsüddîn el-Kufeyrî'dir (ö. 831/1427-28). Onun el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî ve et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh olarak isimlendirdiği iki ayrı şerhi bulunmaktadır. Üç ciltten oluştuğu müellifi tarafından bildirilen ilk şerh el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî'nin tamamı günümüze intikal etmemiştir. Müellif hattı olduğu düşünülen ikinci cildi, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Altı ciltten oluşan et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh isimli ikinci şerh ise Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ancak bu şerhin ismi ve müellifi kayıtlara hatalı girildiği için varlığından pek haberdar olunamamıştır.

Bu makalede, Kufeyrî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra her iki şerhinin günümüze intikal eden nüshaları ve içerikleri incelenmiştir. el-Kevkebü's-sârî'nin ciltleri eksik olması hasebiyle et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh daha ayrıntılı bir şekilde tetkik edilmiştir. Çalışmayla eserin, üslup ve yöntem açısından oldukça düzenli ve sistematik bir şerh olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: et-Telvîh, el-Kevkebü's-Sârî, Sahîh-i Buhârî Şerhleri, Kufeyrî, el-Câmiu's-Sahîh, Buhârî.

ABSTRACT

Sahih al-Bukhari is the most studied and written commentary among the hadith sources as far as can be determined. The commentary studies on Sahih al-Bukhari continued in almost every period of the hadith history without interruption. One of the commentators was Shamsuddin al-Qufairi (d. 831/1427-28). He has two commentary works called al-Kawkabu al-sari fi Sahih al-Bukhari and al-Talwih ila ma'rifat al-Jami'i al-sahih. The first commentary work, al-Kawkabu al-sari fi Sahih al-Bukhari, reported by its author to consist of three volumes could only partially reach our day. The second volume, thought to be in handwriting of the author, is located in the Berlin State Library. The second commentary work, al-Talwih ila ma'rifat al-Cami'i al-sahih, of six volumes is located in the Süleymaniye Manuscripts Library. However, this second work is not well known because of incorrect entries of its title and author in the records. In this article, the copies of Qufairi's two commentary works available today on Sahih al-Bukhari and their contents were analyzed after information was provided about his life and works. Due to missing volumes of al-Kawkabu al-sari, al-Talwih ila ma'rifat al-Cami'i al-sahih was analyzed more in detail. Consequently, it was found out that Qufairi's commentary work was orderly and systematic in terms of its style and method.

Keywords: al-Talwih, al-Kawkabu al-Sari, Commentaries on Sahih al-Bukhari, Qufairi, al-Cami al-Sahih, Bukhari.

Giriş

İslâm tarihinde muteber hadîs kitaplarının oluşmasından sonra hadîslerin anlaşılmasına yönelik sistematik şerh çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla ilk defa İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'*, Abdumelik b. Habîb el-Endülüsî (ö. 239/853) ve Ebû Zekerriyya Yahyâ b. İbrâhîm b. Müzeyn (ö. 259/873) tarafından müstakil iki ayrı çalışma halinde şerh edilmiştir.¹

Şerh faaliyeti tarihî süreç içerisinde hemen hemen hiçbir dönemde inkıtaya uğramamış olup günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Özellikle *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Nesâî*, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i İbn Mâce* gibi temel hadîs kaynaklarının hepsine yönelik birden fazla şerh yazılmıştır. Temel hadîs kaynakları içerisinde ise en çok *Sahîh-i Buhârî* üzerine şerh kaleme alınmıştır.²

Sahîh-i Buhârî şerhlerinin bir kısmı maalesef günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca günümüze kadar ulaşmasına rağmen hakkında pek fazla bilgi bulunmayan veya üzerinde herhangi bir akademik çalışma yapılmamış olan şerhler de bulunmaktadır. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Aclûnî el-Kufeyrî eş-Şâfiî (ö. 831/1427-28) tarafından yazılan *el-Kevkebû's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ve *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh* isimli *Sahîh-i Buhârî* şerhleri de bunlardandır. Kufeyrî, *Sahîh-i Buhârî* ile ilgili bu iki ayrı şerhi kaleme almıştır. Bu çalışmada, Kufeyrî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra yazma halinde bulunan *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh* isimli şerhin özellikleri ve yöntemi incelenmeye çalışılacaktır.

¹ Zişan Türcan, "Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16-2 (2009): 115.

² *Sahîh-i Buhârî*'ye yapılan şerhler için bk. S. Kemal Sandıkçı, "Sahîhu'l-Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Diyanet İlmî Dergi* 21/1 (1985): 39-63; S. Kemal Sandıkçı, "Sahîhu'l-Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar II", *Diyanet İlmî Dergi* 22/2 (1985): 50-55.

1. KUFEYRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Aclûnî el-Kufeyrî eş-Şâfiî, 17 Şevvâl 757 / 13 Ekim 1356 tarihinde Şam'ın (Dımaşk) küçük bir köyü olan Kufeyr'de dünyaya gelmiştir. Ailesi hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. İlim tahsili için Dımaşk'a gitmiştir. İbn Ümeyle'den (ö. 778/1376) *Sünen-i İbn-i Dâvûd*'un bazı kısımlarını ve İbn Kavâlîh'den (ö. 778/1376) *Sahîh-i Müslim*'i dinlemiştir. el-Muhibbu's-Sâmî ve Yahya b. Yûsuf er-Rahbî gibi birçok âlimden hadis tahsil etmiştir. İbnü'ş-Şerşî, İbnü'l-Câbî, Şerefeddîn eş-Şihâb el-Ğazzî ve İbn Kâdî Şühbe gibi âlimlerin yanında ilimle iştigal etmiştir.³

Furû' ilimlerinin birçok meselesini iyi bir şekilde öğrenen Kufeyrî, sahip olduğu ilmî birikimiyle gençlik döneminden itibaren dikkat çekici bir konumda yer almıştır. el-'Alâ b. Ebî'l-Belkâ gibi bazı kâdılarının yanında naiblik yapmıştır. Amelî yönden Şâfiî, itikâdî yönden ise Eş'arî mezhebine tâbi olmuştur. Çevresinde temiz kalpli, iyi huylu, mütebessim ve mütevazı bir kişi olarak tanınmıştır. Tahsil hayatı boyunca öğrendiklerini başkalarına öğretmiş, fetvalar vermiş ve çok sayıda kitap kaleme almıştır.⁴

Kufeyrî, ağırlıklı olarak Fıkıh ve Hadîs ile ilgili eserler yazmıştır. *el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ve *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh* isimli *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinin yanı sıra başka eserleri de bulunmaktadır. *el-İhkâm fî ahkâmi'l-muhtâre*, *el-Muntehabu'l-muhtâr fî'l-ahkâmi'l-muhtâre*, *Zehru'r-ravd* ve *mu'îni'n-nebih' ala ma'rifeti'l-Tenbih*,⁵ *el-'Aynü'n-nebih fî şerhi'l-Tenbih*, *Nüketü'l-Tenbih*⁶ ve *Kitâbü'l-Kifâye fî şerhi'l-Gâye* onun kaleme aldığı diğer eserleridir.⁷

Kufeyrî, hayatı boyunca bir yandan ilim tahsil ederken diğer yandan da talebe yetiştirmeye çalışmıştır. Bu yüzden çok sayıda öğrencisi olmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla ondan ders alan öğrenciler şunlardır: Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mekkî (ö.838/1435),⁸ Ali b. Dâvûd

³ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992, 7:111-112; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-umr*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 8:160; Ebû'l-Felâh Şihâbüddîn Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût, Mahmûd el-Arnâvût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1991), 9: 285.

⁴ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi'*, 7: 111-112; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 8:160; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9: 285.

⁵ Bu eser, Süheylî'nin (ö. 581/1185) *er-Ravdü'l-ünîf* isimli eserinin ihtisarıdır.

⁶ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi'*, 7: 111-112; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 8:160; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9: 285.

⁷ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Aclûnî el-Kufeyrî, *Kitâbü'l-Kifâye fî şerhi'l-Ğâye* Staatsbibliothek zu Berlin, Islamische Handschriften, nr. 3050.

⁸ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi'*, 2: 74.

b. Ali el-Geylânî (ö. 842/1438),⁹ İbrâhîm b. Halîl b. İbrâhîm es-Sanhâcî (ö. 856/1452),¹⁰ Abdullâh b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Velevî ed-Dîmaşkî (ö. 865/1461),¹¹ Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kâzûnî (ö. 867/1463),¹² Muhammed b. Ahmed b. Nâsır el-Bâ'ûnî ed-Dîmaşkî (ö. 871/1467),¹³ Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm el-Mürşidî (ö. 876/ 1471),¹⁴ Ahmed b. İbrâhîm b. Ahmed (ö. 878/1473),¹⁵ Hattâb b. Ömer b. Mihenî el-Ğazâvî (ö. 878/1473),¹⁶ Yûsuf b. Ahmed b. Nâsır el-Bâ'ûnî (ö. 880/1475),¹⁷ Ebû'l-Ferec Muhammed Nâsuruddîn (ö. 880/1475),¹⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ya'kûb el-Etfihî (ö. 888/1483),¹⁹ Muhammed Veliyüddîn Ebû Abdillâh b. Zahîra eş-Şâfi'î (ö. 890/1485)²⁰ ve Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Mekkî (ö. 894/1489).²¹ Kufeyrî, aynı zamanda İbn Hacer'in (ö. 852/1449) icazet aldığı hocalar arasında sayılmaktadır.²²

Hac vesilesiyle yirmi yedi kez Mekke-i Mükerrerme'de bulunmuştur. Mekke'de ve kendi beldesi Dîmaşk'ta hadîs rivâyet etmiş ve orada çok sayıda âlimden hadîs dinlemiştir. Şâhîniyye, Azîziye ve Sârimîyye medreselerinde ders vermiştir ve fitneden sonra (Moğol istilas) bu medreseleri mamur etmiştir. Uzun bir hastalık sürecinin akabinde 13 Muharrem 831 / 3 Kasım 1427 tarihinde Pazartesi günü vefat etmiştir ve Dîmaşk'ta Sûfiyye Kabristanına defnedilmiştir.²³

2. SAHÎH-İ BUHARÎ ŞERHLERİ

Kufeyrî, *Sahîh-i Buhârî* üzerine iki şerh kaleme almıştır. Birincisi *el-Kevkebû's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, ikincisi ise *et-Telvîh ilâ ma'*

⁹ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 5: 219.

¹⁰ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 1: 49

¹¹ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 5: 24.

¹² Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 9: 44.

¹³ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 7: 114.

¹⁴ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 11: 15-16.

¹⁵ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 1: 192-193.

¹⁶ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 3: 182.

¹⁷ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 10: 298-299.

¹⁸ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 7: 166.

¹⁹ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 7: 117.

²⁰ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 9: 218.

²¹ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 9: 192.

²² Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürrer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrâhîm Bâcis Abdülmecîd (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1999), 1: 224.

²³ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi* ' , 7: 111-112; Abdülkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî ed-Dîmaşkî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 1: 236, 249, 299; İbn Kâdî Şühbe Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü's-şâfiyye*, thk el-Hâfiz Abdülalîm Hân (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1407), 4: 99-101.

rifeti'l-Câmi'i's-sahîh'dir. Aşağıda bu iki şerhin özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

2.1. el-Kevkebü's-Sârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî

Kufeyrî'nin kaleme aldığı ilk şerh, *el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'dir. Bu şerh, müellifin kendi beyanına göre Şemsüddîn el-Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi'l-Buhârî* isimli eserinin muhtasarıdır ve üç ciltten oluşmaktadır.²⁴ *el-Kevkebü's-sârî*'nin tamamının bugüne intikal ettiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak müellif hattı olduğu düşünülen ikinci cildin 280 varaklık yazma nüshası, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu cildin ferağ kaydında eserin hicrî 823 tarihinde kaleme alındığı belirtilmiştir.²⁵ Ziriklî'nin (ö. 1396/1976) bildirdiğine göre bu eserin üçüncü cildi, Sofya Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²⁶ Bu cilt de elde edildikten sonra *el-Kevkebü's-sârî*, başka bir akademik çalışmada detaylı bir şekilde ele alınıp incelenecektir.

2.2. et-Telvîh ilâ Ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh

Kufeyrî, kaleme aldığı ikinci *Sahîh-i Buhârî* şerhini *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh* olarak isimlendirmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla bunun tek yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmud Paşa koleksiyonununun 78, 80, 86, 87, 90, 91 numaralarında kayıtlıdır. Ancak bu eser kütüphane kayıtlarına sehven *Fethü'l-bâri* olarak kaydedilmiştir. Bir diğer hata ise eserin kapağında *el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* yazmasıdır. Oysa eserin mukaddimesinde Kufeyrî, bu eserin isminin *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh* olduğunu belirtmiştir. Mukaddime kısmında *et-Telvîh*'den önce Kirmânî'nin şerhini özetleyerek *el-Kevkebü's-sârî*'yi yazdığını söylemektedir. Muhtemelen bu bilgiden hareketle daha sonra verdiği malumata bakılmadan eserin ismi kapağa zühulen *el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* şeklinde yazılmıştır. Ayrıca *et-Telvîh*, Ebû Abdillâh Alâuddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hik-

²⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Aclûnî el-Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmud Paşa, nr. 78, 2b; Burada *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh* olarak burada ismi verilen eserin kapağında yanlışlıkla *el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* yazılmıştır.

²⁵ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Aclûnî el-Kufeyrî, *el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Staatsbibliothek zu Berlin, Islamische Handschriften, nr. 1347, 280b; Carl Brokelmann, *Târihu'l-edebi'l-arabî*, trc. Abdulhalîm en-Neccâr, Ramadân Abdüttevâb (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1977), 3: 169; Fuad Sezgin bu eserin müellif hattı olduğunu söylemektedir. Bk. Fuad Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmi'atu İmâm Muhammed b. Suûd, 1991), 1: 233.

²⁶ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 5: 331.

rî'nin (ö. 762/1361) kaleme aldığı *et-Telvîh fî şerhi'l-Câmi 'i's-sahîh li'l-Buhârî* isimli eser ile isim benzerliğinden dolayı karıştırılmaktadır. Ziriklî, Kufeyrî hakkında bilgi verirken, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*'in Kutluboğa'ya ait olduğunu da söylemektedir.²⁷ Ancak *et-Telvîh*'in yazma nüshasının mukaddimesinde yer alan bilgilere bakıldığında bu kitabın Kufeyrî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Mevcut olan bilgilere göre bu eserin yazma nüshası altı ciltten oluşmaktadır. Her bir cilt 248-361 varak arasında değişmektedir. Son cilt olan Mahmud Paşa 91 nolu nüshada yer alan ferağ kaydına göre bu eser, 19 Zi'l-kâde 829 tarihinde Ahmed b. Muhammed b. Ali tarafından Mescidü'l-Kasab'ta istinsah edilmiştir.²⁸ İstinsah tarihi göz önünde bulundurulduğunda bu nüshanın müellif vefat etmeden iki yıl önce yazıldığını söylemek mümkündür. Eserin istinsah edildiği yer Mescidü'l-Kasab'ın ise Şam'da (Dımaşk) bulunduğu tespit edilmiştir.²⁹ Müstensih muhtemel Kuferî ile aynı dönemde yaşamış olan Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Ali b. İsmâil ez-Zâhidî ed-Dımaşkî'dir (ö. 839/1435).³⁰ Ancak nüshanın hattı, yazı karakteri itibarıyla çok daha sonraki bir dönemde istinsah edildiği yani istinsahın istinsahı olduğu izlenimini vermektedir.

Kufeyrî, Besmele, Hamdele ve Salvele'den sonra kitabın mukaddimesinde şerhte takip ettiği yöntem ile ilgili bilgi vermektedir. Daha sonra Buhârî ve Sahîh'i hakkında şöyle bir ifade ile söze başlamaktadır: “Al-lâme imâm, İslâm'ın muhafızı, meşhur âlimlerin bereketi, fazileti konusunda hiçbir rakibi olmayan ve ilim meydanında kendisiyle yarışılmayan Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin (Allah onun kabrini rahmetiyle sulasın ve cennet odalarının en üstünü bizin ve onun sığınağı kilsin) *el-Câmi 'u's-Sahîh*'i, müsned eserlerin en kıymetlisi ve musannaf kitapların en sahihidir.”³¹

Kufeyrî, Buhârî'ye dua ettikten sonra *Sahîh-i Buhârî*'yi sema ve kıraat yoluyla aldığı silsile hakkında bilgi vermektedir. Eserin mukaddimesinde Kufeyrî'nin verdiği bilgilere göre Buhârî'ye kadar olan silsilesi -tam olarak görülebilmesi için- aşağıda bir şema halinde sunulmuştur. Şöyle ki:³²

²⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 5: 331. Ziriklî'nin bahsettiği Kutluboğa şayet İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) ise onun böyle bir esere sahip olduğu bilinmemektedir.

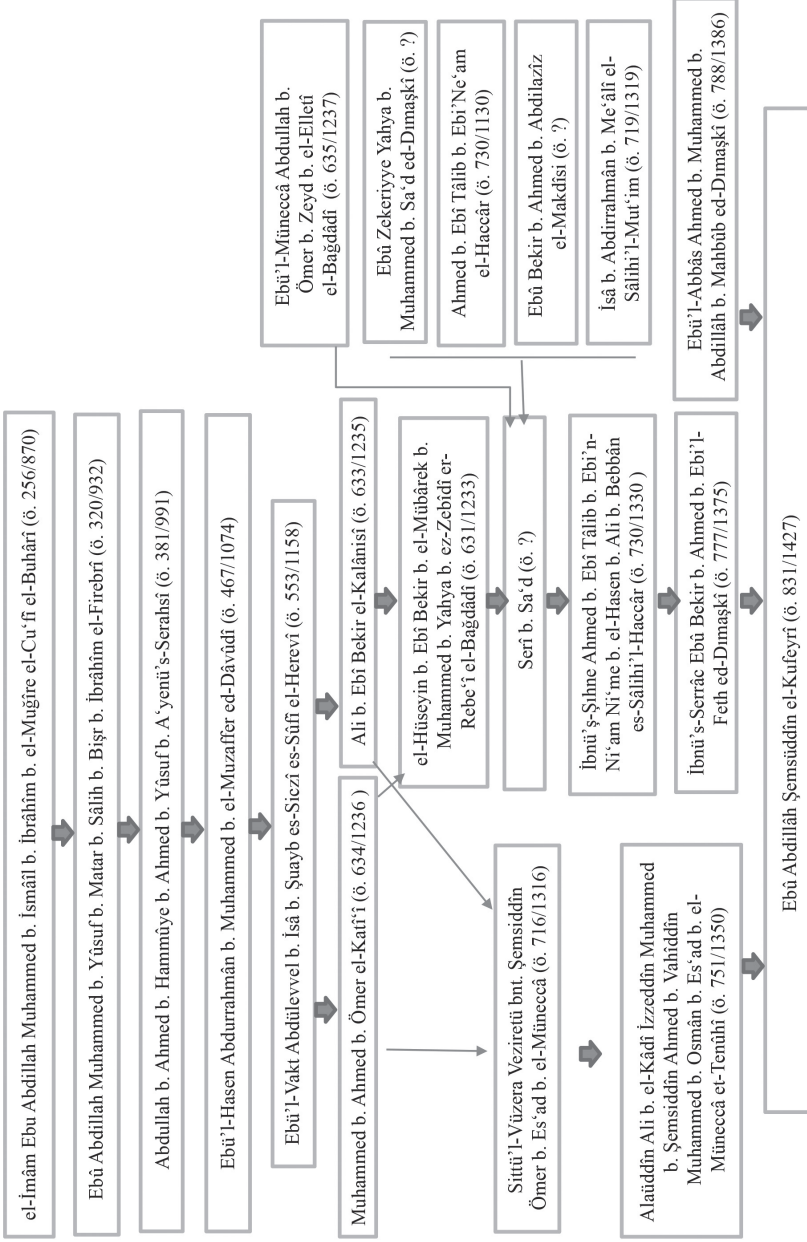
²⁸ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 91, 342b; Birinci cildin ferağ kaydında 20 Cemâziye'l-âhir 826 tarihi yazmaktadır. Bk. Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 91, 244b.

²⁹ bk. Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-'Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 2: 313.

³⁰ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi 'li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 2: 145-146.

³¹ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 1b.

³² Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 1b-2a.

2.2.1. Kaynakları

Kufeyrî, *Sahîh-i Buhârî*'yi hocalarından okuduktan sonra onda yer alan bilgileri anlama çabası içerisinde girmiş ve bu çerçevede şerhlere müracaat etmiştir. Hadîslerde anlaşılması güç olan yerleri bu şerhler vesilesiyle öğrenmeye çalışmıştır. Bu süreçte özellikle Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *Tenkîhu'l-Câmi's-sahîh* isimli eserinden yararlandığını belirtmektedir. Onda hadîslerin anlaşılmasını kolaylaştıran ve kapalı ifadeleri açıklayan faydalı bilgiler ve açıklamalar gördüğünü ifade etmektedir. Ancak kitabın bâblar veya bölümlere ayrılmamış olması ve hadîs metinlerinin çoğunluğunun düzenli bir şekilde verilmemesi bu eserden istifade etmek isteyen talebelerin işini zorlaştırdığını ve çok zaman harcadıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda bu eserin tashih ve kontrol edilmiş çok az nüshasının yaşadıkları bölgede (Şam) bulunduğunu da ifade etmiştir. Kufeyrî, bu sebeplerden dolayı *Tenkîhu'l-Câmi's-sahîh*'in birçok nüshasında bulunan hataları, ihtilafları, birbirine uymayan hususları bir araya getirdiğini, faydalı gördüğü bazı bilgileri eklediğini, bölüm ve başlıkları daha düzenli hâle getirerek müşkil olan hususların daha iyi ve kolay bir şekilde anlaşılmasına gayret ettiğini söylemiştir.³³ Böylelikle *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh* ortaya çıkmıştır.

et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh, Zerkeşî'nin *Tenkîhu'l-Câmi's-sahîh* isimli şerhi üzerine bina edildiğinden dolayı, Zerkeşî'nin kaynakları, aynı zamanda Kufeyrî'nin de kaynakları sayılmaktadır. Zerkeşî ve kaynaklarından ne kadar yararlandığını tespit edebilmek için her iki eser arasında mukayeseli bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Kufeyrî eserin mukaddimesinde Zerkeşî dışında hangi kaynaklardan istifade ettiğini de belirtmektedir. İbnü'l-Mülakkın'ın (ö. 804/1401) şerhini incelemiş, bazı faydalı küçük notları ondan eserine eklediğini söylemektedir. İzzüddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-ğâbe*'sine, Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye* ve *Garîbu Câmi'i'l-usûl*'üne müracaat etmiştir.³⁴ Bu eserlerden faydalı gördüğü bilgileri şerhine almıştır. es-Süheylî'nin (ö. 581/1185) *er-Ravdu'l-ünüf* ve *et-Ta'rif ve'l-i'lâm* isimli eserlerinden ve Kâdi İyâz'ın (ö. 544/1149) *Meşâriku'l-envâr*'ından yararlanmıştır. Müphem isimler hakkında bilgi verirken Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Beşkuvâl (ö. 578/1183), İbn Tâhir (ö. 507/1113) ve başka âlimlerin açıklamalarından istifade ettiğini belirtmiştir. eş-Şeyh Ebû Ali el-Gassânî'nin (ö. 498/1105) *Takyîdü'l-mühmel ve temyizü'l-müşkil* isimli eserinden *Sahîh-i Buhârî*'nin illeri³⁵ ve müştebih-

³³ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 2a.

³⁴ *Garîbu Câmi'i'l-usûl* de, müstakil bir kitap olmayıp *Câmi'u'l-usûl*'de her bir konuda zikredilen hadislerden sonra o hadislerde geçen kelime açıklamalarının bulunduğu kısımlardır.

³⁵ *Takyîdü'l-mühmel ve temyizü'l-müşkil*, Sahîhayn râvilerinin isim, künye ve nisbe-lerdeki müştebih kelimeleri, râvilerinin senedlerde yaptıkları hataları, rivâyet yanlış-

leri konusunda istifade ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Allâme Selâhuddîn el-‘Alâî’ nin (ö. 761/1359) *Keşfü’ n-nikâb ‘ammen revâ lehu’ l-cemâ ‘atü mine’ l-ashâb* isimli eserini şerhine derc ettiğini bildirmektedir.³⁶ Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’ nin (ö. 597/1201) *Müşkilü’s-Sahihayn*’ından, Afif b. Mes’ûd el-Kâzerûnî’ nin (ö. 758/1357) *Mekâsidü’l-tenkîh fî şerhi’l-Câmi’i’s-sahîh* olarak isimlendirilen şerhinden ve el-İmâm Şemsüddîn el-Kirmânî’ nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü’d-derârî fî şerhi’l-Buhârî* isimli eserinden yararlandığını söylemiştir.³⁷

Kufeyrî, künyeler konusunda Müslim’in (ö. 261/875) *el-Küna* ve Zehebî’ nin (ö. 748/1348) *el-Muğni*³⁸ isimli eserlerinden yararlanmışır. İbn Tâhir el-Makdîsî’ nin (ö. 507/1113) *Ricâlu’s-Sahîh*³⁹ ve İbn Asâkir’in (ö. 571/1176) *Şuyûhu’ n-nübel*⁴⁰ isimli eserlerinin onun kaynaklarından olduğunu beyan etmiştir.⁴¹

Kufeyrî’ nin eserinde isimleri yer aldığı halde *et-Telvîh ilâ ma’ rifeti’ l-Câmi’i’s-sahîh*’ in mukaddimesinde kendisinin bizzat belirtmediği kişi ve kaynaklar da bulunmaktadır. Bunları muhtemelen Zerkeşî’ den aldığından dolayı mukaddimede zikretme gereği duymamıştır. Bunlardan bir kısmı şöyledir: İbn İshâk (ö. 151/768), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/887), Dâvûd (ö. 275/889), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Ebû Tirmizî (ö. 279/892), Bezzâr (ö. 292/905), Nesâî (ö. 303/915), Ruyânî (ö. 307/919-20), İbnü’s-Seken (ö. 353/964), İbn Hibbân (ö. 354/965), İsmâîlî (ö. 371/982), Fârisî (ö. 377/987), Dârekutnî (ö. 385/995), Hatâtî (ö. 388/998), Küşmîhenî (ö. 389/999), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Mende (ö. 395/1005), Kelâbâzî (ö. 398/1008), Cevherî (ö. 400/1009), Hevî (ö. 401/1011), Ebû İshâk el-İsfereyânî (ö. 418/1027), İbn Battâl (ö. 449/1057), Mâverdî (ö. 450/1058), Beyhâkî (ö. 458/1066), İbn Abdilber (ö. 463/1071), Cüveynî (ö. 478/1085), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Cevâlikî (ö. 540/1145), İmâm Fahreddîn (ö. 606/1210), Hamevî (ö. 626/1229), İbn

---

İhklarını inceleyen bir eserdir. Burada illelerden kastın, *Sahîh-i Buhârî*’ yi nakleden râvilerinin senedlerde yaptıkları hatalar anlaşılmaktadır. Bk. M. Yaşar Kandemir, “Ebû Ali Gassânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 396.

³⁶ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma’ rifeti’ l-Câmi’i’s-sahîh*, nr. 78, 3a.

³⁷ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma’ rifeti’ l-Câmi’i’s-sahîh*, nr. 78, 2b.

³⁸ Zehebî’ nin râvilerin künyeleri hakkında bilgi verdiği *el-Muktenâ fî serdi’ l-künâ* isimli bir eseri bulunmaktadır. Ancak burada Kufeyrî, *el-Muğni* isimli başka bir eserinde bahsetmektedir.

³⁹ Kufeyrî’ nin *Ricâlu’s-Sahîh* olarak kaydettiği bu eserin asıl ismi, *el-Cem’ beyne ricâli’s-Sahihayn Buhârî ve Müslim*’ dir.

⁴⁰ Eserin tam ismi *el-Mu’ cemü’ l-müştemil ‘alâ zikri esmâ’ i şuyûhi’ l-e’ immeti’ n-nübel*.

⁴¹ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma’ rifeti’ l-Câmi’i’s-sahîh*, nr.78, 3a. Kufeyrî istifade ettiği eserlerin ismini kısaltarak vermiştir. Mesela, *el-Mu’ cemü’ l-müştemil ‘alâ zikri esmâ’ i şuyûhi’ l-e’ immeti’ n-nübel* olan eserin ismini, *Şuyûhu’ n-nübel* olarak yazmıştır.

Mâlik (ö. 672/1274), Kādî Beydâvî (ö. 685/1286), Tîbî (ö. 743/1343), Moğoltay (ö. 762/1361), Zehebî (ö. 748/1348) vs.

Kufeyrî mukaddime istifade ettiği kaynakların isimlerini belirttiikten sonra Allah'a hamd ederek tasnif ve telif yönüyle çok faydalı bir eser ortaya çıktığını belirtmiştir. Akabinde eserinde eksik ve kusurların olabileceğini, okuyucuların bunu hoş görmelerini arzu etmiş ve bunu da onbir beyitten oluşan bir şiirle dile gitirmiştir.⁴²

2.2.2. Şerh Yöntemi

Kufeyrî, belli bir düzen ve tertip içerisinde şerhini kaleme almıştır. Aşağıda onun *et-Telviḥ ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*'de takip ettiği yöntem, örneklerle izah edilecektir.⁴³

2.2.2.1. Râviler Hakkında Bilgi Vermesi

Kufeyrî, hadîslerin şerhine başlamadan önce mukaddimede *Sahîh-i Buhârî*'de isim ve künyeleri eksik bırakılan veya birden fazla kişiye ait oldukları için karıştırılma ihtimali bulunan yaklaşık yüz yirmi râvi hakkında bilgi vermiştir.⁴⁴ Bu bilgiler sayesinde, hadîslerin senedinde isimleri müphem olan şahısların gerçek kimliklerinin öğrenilmesini sağlamıştır. Zira eseri baştan sona kadar okuyan bir kişinin şerhin ilerleyen sayfalarında isimleri birbirine benzeyen veya tam kimlik bilgisi metinde eksik bırakılan râviler hakkındaki bilgiye kitabın giriş kısmına müracaat etmek suretiyle elde etmesine imkan sunulmuştur.

Kufeyrî, her bir râvi hakkında ismi, nisbesi, künyesi, kimlerden ders aldığı, kimlere ders verdiği, isminlerinin doğru okunuşu, kimlerin ondan hadîs aldığı, yaşadığı bölge, idârî görevi (şayet varsa), nerede ve hangi tarihte vefat ettiği ve nereye defnedildiğine dair bilgilere yer vermiştir. Râvinin sahabî veya tâbiî olduğuna dair bir tartışma varsa onu belirtmiştir. Sahabilerin birbirlerinden hadîs naklini ve senedde kaç kişinin tabiûndan olduğunu, birbirlerinden hadîs nakledip nakletmediklerini söylemiştir. Genellikle en fazla ayrıntıyı sahabiler hakkında vermiştir. Sahabî râvinin fazileti ile ilgili herhangi bir rivâyet varsa, bunları da nakletmiştir.⁴⁵ Hakkında bilgi verilen râviler daha sonraki hadîslerde tekrar geldiğinde yeniden bilgi vermemiştir. Kufeyrî'nin râviler hakkında ne şekilde malumat verildiğinin görülebilmesi için burada örnek iki râvi hakkında bilgi vermek

⁴² Şiir için bk. Kufeyrî, *et-Telviḥ ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 3a.

⁴³ Altı cilt ve yaklaşık bin sekizyüz varaktan müteşekkil olan bu eserin şerh yöntemini belirleme sürecinde, ağırlıklı olarak *Sahîh-i Buhârî*'nin *Vahyin başlangıcı*, *Kitabu'l-îmân* ve *Kitâbu'l-İlm* bölümlerinin şerhleri incelenmiştir ve örnekler de bu bölümlerden verilmiştir.

⁴⁴ Bk. Kufeyrî, *et-Telviḥ ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 3b-11a.

⁴⁵ Kufeyrî, *et-Telviḥ ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 12a-b.

uygun olacaktır. Örneklerden biri Buhârî'nin hadîs aldığı hocası Abdullah b. Mesleme, diğeri ise sahabî Ebû Sâid el-Hudrî'dir. Kufeyrî'nin bu iki kişi hakkında verdiği bilgiler şöyledir:

“Abdullah b. Mesleme, yani İbn Ka‘neb el-Ka‘nebî'dir. Ebû Abdırrah-mân el-Hârisî el-Medenî, Basra'da ikamet etmiştir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî ondan hadîs rivâyet etmişlerdir. 221 senesinde Muharrem ayında Mekke'de vefat etmiştir. 220 senesinin sonuna doğru Mekke'de yaşadığı rivâyet edilmektedir.”⁴⁶

“Ebû Saîd el-Hudrî'nin ismi Sa'd b. Mâlik b. Sinân'dır. el-Hudrî, kün-yesi ile meşhur olmuştur. el-Hudrî, Benî Hudre b. Avf'a nispetle verilmiş-tir. Sahâbenin âlimlerindedir. Rıdvân beyatında bulunmuştur. Babası Uhud şehitlerindedir. Ebû Saîd'in ehl-i Suffa'dan olduğu rivâyet edilmektedir. Ensârî ve Hazrecî'dir. Mükşirûndan biridir. Resûlullah'tan (s.a.s.) 1170 hadîs nakletmiştir. Buhârî ve Müslim ondan ittifaken altı; sadece Buhârî on altı, Müslim ise elli iki hadîs rivâyet etmiştir. 74 senesinde Medine'de vefat etmiştir.”⁴⁷

Bu iki örnekte de görüleceği üzere Kufeyrî, râviler hakkında çok fazla detaya girmeden kısa ve öz bir şekilde bilgi aktarmıştır. Eser içerisinde diğer râvi bilgilerini buna kıyas etmek mümkündür.

2.2.2.2. Gramer Tahlillerine Yer Vermesi

Kufeyrî şerhinde öncelikle bâb başlıklarının ve hadîslerin gramer tahlilini yapmıştır. Bu yöntemini eserinin neredeyse tamamında uygulamıştır. Me-sela, *Sahîh-i Buhârî*'nin ilk bâb'ı olan “Resûlullah'a (s.a.s.) Vahyin Başlan-gıcı Nasıl Olduğu Bâbı”nda (باب كَيْفَ كَانَ بَدْءُ الْوَحْيِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) , kısa ve özlü bir şekilde açıklama yapmak suretiyle bâb kelimesinin hem tenvinli hem de izafetli şekilde okunmasının caiz olduğunu ifade etmiştir. Bir başka örnek ise şöyledir: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَجْوَدَ النَّاسِ “Resûlul-lah (s.a.s.), insanların en cömerti idi.”⁴⁸ hadîsinin açıklamasında جَوْدًا ke-limesinin kânenin (كان) haberi olduğundan dolayı fetha ile okunduğunu söylemiştir.⁴⁹ Her bir hadîsin şerhinde buna benzer örnekleri görmek müm-kündür. Kufeyrî, bu tür gramer tahlillerine eserinde yer vermek suretiyle hadîslerin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır.

2.2.2.3 Mükerrer Hadîsleri Belirtmesi

Kufeyrî, şerh ettiği hadîsin başka bir bâbta tekrarı varsa onu belirt-miştir. Mesela الأعمال بالنيّات hadîsini açıklarken bunun *Sahîh-i Buhârî*'nin yedi farklı bölümünde (الأيمان والعنق والهجرة والنكاح والنذور وترك الحيل) nakle-

⁴⁶ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 36b.

⁴⁷ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 36b.

⁴⁸ Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1.

⁴⁹ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 23a.

dildiğini söylemiştir. Ayrıca şayet tekrarlanan hadîslerin metinlerinde bir ihtisar varsa ona da değinmiştir.⁵⁰ Mesela, Kitâbu'l-edeb'te nakledilen قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ رَجُلَيْنِ أَتْيَانِي، قَالَ: الَّذِي رَأَيْتَهُ يُسْقُ شِدْقَهُ فَكَذَّابٌ، يَكْذِبُ بِالْكَذْبَةِ تَحْمَلُ عَنْهُ حَتَّى تَبْلُغَ الْأَفَاقَ، فَيُصْنَعُ بِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

⁵¹ hadîsinin şerhinde bu rivâyetin burada muhtasar nakledildiğini, tamamının Kitabu'l-cenâiz'de bulunduğunu söylemiştir.⁵² Böylelikle okuyucuya hadîslerin tam metni hakkında bilgi vermeye çalışmıştır.

2.2.2.4. Kelime Açıklamaları

Kufeyrî, hadîs metinleri içerisinde yer alan kelimelerin sözlükte hangi manaya geldiği ve hadîs metninde ne şekilde anlaşılması gerektiğine dair malumat da vermiştir. Mesela Hira mağarasının (بَغَارِ حِرَاءِ) ne olduğunu açıklarken “ğâr” kelimesinin manası, cinsiyeti (müzekker/müennes), çoğulları ve okunuşu hakkında bilgi vermiştir. Bu tür bilgiler verdikten sonra Hirâ Mağarasının Mekke'ye üç mil uzaklıkta olduğunu belirtmiştir.⁵³ Bir başka örnek daha verilecek olursa, mesela melek (الْمَلَكُ) kelimesini izah ederken, bunun Cebrâil olduğunu ve Süryanice Cebrâil isminin Abdurrahmân veya Abdülazîz manasında geldiğini söylemiştir.⁵⁴ *et-Telvih ilâ ma'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*'in neredeyse tamamında kısa ve özlü bir şekilde bu tür kelime izahlarını görmek mümkündür.⁵⁵

2.2.2.5. Rivâyet Farklılıklarına İşaret Etmesi

Kufeyrî, hadîsleri şerh ederken aynı konu ile ilgili hadîslerin farklı lafızla rivâyet edilmesine de değinmiştir. Mesela, Hz. Aişe'den (r.a.) nakledilen الصَّالِحَةُ أَوَّلُ مَا بُدِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرَّؤْيَا الصَّالِحَةُ kelimesinin *Sahîh-i Müslim*'de الصَّادِقَةُ şeklinde geçtiğini belirtmiştir.⁵⁶ Buna göre, *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyette sâlih rüya; *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyette sâdik rüya şeklinde yer almıştır.⁵⁷ Kufeyrî, hadîsler arasında bu tür lafız farklılıklarına işaret ederek, konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasına imkân sağlamıştır.⁵⁸

⁵⁰ Kufeyrî, *et-Telvih ilâ ma'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 12b.

⁵¹ Nebî (sav) şöyle buyurdu: “Bu gece rüyamda yanıma iki adamın geldiğini gördüm. Bana şöyle dediler: Ağzı parçalanmakta olduğunu gördüğün kimse, çok yalan söyleyen bir yalancıdır. Onun söylediği yalanlar, ondan alınıp taşınır da nihayet her tarafa yayılırdı. İşte ona kıyamet gününe kadar böyle azap edilir.” Buhârî, “Edep”, 69.

⁵² Kufeyrî, *et-Telvih ilâ ma'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 90, 41b.

⁵³ Kufeyrî, *et-Telvih ilâ ma'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 16a-b.

⁵⁴ Kufeyrî, *et-Telvih ilâ ma'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 16b.

⁵⁵ Bk. Kufeyrî, *et-Telvih ilâ ma'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 90, 85a.

⁵⁶ Bk. Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1; Müslim, “İmân”, 252.

⁵⁷ Kufeyrî, *et-Telvih ilâ ma'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 16a.

⁵⁸ Bk. Kufeyrî, *et-Telvih ilâ ma'rifeti'l-Câmi 'i's-sahîh*, nr. 78, 16b. Diğer örnekler için

2.2.2.6. Râvi Sayısı Açısından Hadîslerin Çeşidini Açıklaması

Kûfeyrî, şerh ettiği hadîsin âhâd veya mütevâtir olup olmadığı ile ilgili de bilgi vermiştir. Mesela “الأعمال بالنيَّات - Ameller niyetlere göredir.” hadîsinin sadece Hz. Ömer (r.a.) tarafından nakledildiğini bildirmiş ve bu rivâyetin mütevâtir olmadığını söylemiştir.⁵⁹ “مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَعَهُ مِنَ النَّارِ” - Kim benim adıma kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.” hadîsinin şerhinde ise bu rivâyetin mütevâtir olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Bu iki örnek, Kufeyrî'nin şerhinde hangi konulara ne kadar yer verdiği hususunda fikir vermektedir.

2.2.2.7. Muhtelifu'l-Hadîs Konusuna Değinmesi

Rivâyetler arasındaki ihtilaflar, muhtelifu'l-hadîs ilminin konusudur. Muhtelifu'l-hadîs, birbirlerine zıtmış gibi görünen rivâyetler arasındaki problemi izale etmeye ve anlamaya çalışan ilimdir. Muhaddisler, hadîsler arasındaki ihtilafları cem' ve te'lif, nesh, tercih ve tevakkuf yöntemleri ile çözmektedirler. Kufeyrî de zahiren rivâyetler arasında ihtilaflı görünen hususları muhtelifu'l-hadîs ilminin yöntemlerinden istifade ederek çözmeye çalışmıştır. Mesela, aşağıda yer alan iki rivâyet arasındaki ihtilafı cem' yöntemi ile ortadan kaldırmıştır. Şöyle ki:

حدثنا سعيد بن يحيى بن سعيد القرشي قال: حدثنا أبي، قال: حدثنا أبو بردة بن عبد الله بن أبي بردة، عن أبي بردة، عن أبي موسى رضي الله عنه، قال: قالوا يا رسول الله، أي الإسلام أفضل؟ قال: «من سلم المسلمون من لسانه، ويده».⁶¹

حدثنا عمرو بن خالد، قال: حدثنا الليث، عن يزيد، عن أبي الخير، عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما، أن رجلا سأل النبي صلى الله عليه وسلم: أي الإسلام خير؟ قال: «تطعم الطعام، وتقرا السلام على من عرفت ومن لم تعرف».⁶²

Yukarıdaki her iki rivâyette de Resûlullah'a (s.a.s.), “Hangi İslâm daha hayırlıdır?” diye sorulmaktadır. Birinci rivâyette Resûl-i Ekrem, “Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.”; ikinci rivâyette, “Yemek yedirmen ve tanıdığına ve tanımadığına selam vermendir.” demiştir. Bu iki rivâyet arasında zahiren ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü sorulan benzer bir soruya iki farklı cevap verilmiştir. İki rivâyet de sahih olduğundan dolayı, burada zahiren bir sorun görünmektedir. Kufeyrî, Resûlullah'ın (s.a.s.), soru soranların içinde buldukları konuma ve ihtiyaçlarına göre cevap verdiğini söylemek suretiyle hadîsler arasında herhangi bir ihtilafın olmadığını söyleyerek cem' ve te'lif yöntemiyle sorunu çözmeye çalışmıştır. Böylelikle iki hadîs arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını

bk. Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 90, 10b, 32b.

⁵⁹ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 12b.

⁶⁰ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 90, 78b.

⁶¹ Buhârî, “İmân”, 4.

⁶² Buhârî, “İmân”, 5.

izah etmiştir.⁶³ Buna benzer şekilde Kufeyrî, Kitabu'l-Edeb'te nakledilen bir hadîste Resûlullah'a "Hangi amel daha hayırlıdır." sorusuna "Vaktinde kılınan namazdır; ana-babaya iyilik etmektir; Allah yolunda cihâddir." şeklinde verdiği cevabı, yukarıda yer alan hadîslerle bağlantılı bir şekilde cem metodu ile açıklamaya çalışmıştır.⁶⁴

2.2.2.8. Fıkhî Görüşlere Yer Vermesi

Kufeyrî, fıkıh ile ilgili hadîsleri şerh ederken mezheplerin görüş ve tercihlerine yer vermiştir. Mesela, "Fıtır sadakası küçük, büyük; hür, köle üzerine arpadan bir sâ' olarak yâhud hurmadan bir sâ' olarak farz kılındı."⁶⁵ hadîsini şerh ederken, fıtır sadakasının ne zaman ne şekilde verileceğini âlimlerin kanaatleri çerçevesinde izah etmeye çalışmıştır. Ayrıca fıtır sadakasının Ramazan'a takdim edilmesinin kendilerine göre caiz olduğunu söyleyerek, Şafî mezhebinin görüşünü beyan etmiştir. Fıtır sadakasının verileceği ürünler konusunda ise memleketlere göre değişikliklerin olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁶

Kufeyrî bazı hadîsleri açıklarken fıkıh âlimlerinin görüşüne de yer vermiştir. Mesela, şu hadîsi örnek vermek mümkündür: Abdullah b. Amr'dan (r.a.) şöyle nakledilmiştir: "Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir adam gedi. Ondan cihada çıkmak için izin istedi. Resûlullah, 'annen baban sağ mı?' diye sordu. O zat 'evet' dedi. Bunun üzerine 'o halde sen onların rızasını almaya çalış' dedi."⁶⁷ Kufeyrî bu hadîsin şerhinde, şayet cihad farz-ı kıyafe ise anne babanın iznini almak gerektiğini, farz-ı ayn olması halinde böyle bir izne ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir. Akabinde İmâm Şâfi'î'nin (ö. 204/820), anne baba gayr-i Müslim olması halinde böyle bir izne ihtiyaç duyulmayacağına; Sevrî'nin (ö. 161/778) ise gayr-i Müslim dahi olsa izin alınması gerektiğine dair görüşlerini nakletmiştir.⁶⁸ Kufeyrî böyle bir açıklamaya yer vermek suretiyle hadîsin umumi ifadesinin iki farklı yönden tahsis edildiğine dikkat çekmiştir. Birincisi, cihadın farz-ı ayn olması halinde anne babanın iznine ihtiyaç duyulmayacağı, ikincisi ise anne babanın Müslüman olmaması halinde cihada çıkma için herhangi iznin mevzu bahis olmayacağını dile getirilmiştir.

2.2.2.9. Buhârîye Yönelik Eleştirilere Yer Vermesi

Kufeyrî, Buhârî'ye yönelik eleştirilere de şerhinde yer vermiştir. Mesela, Resûlullah'a (s.a.s.) vahyin başlangıcı nasıl oldu bâbında yer alan "Ba-

⁶³ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 33a.

⁶⁴ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 90, 1b.

⁶⁵ Buhârî, "Sadakatu'l-fıtır", 9.

⁶⁶ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 342b.

⁶⁷ Buhârî, "Cihâd", 137.

⁶⁸ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 90, 2b.

zen bana (vahiy) *çingırak sesi gibi gelir ki, bana en ağır geleni de budur. Benden o hal gider gitmez, (meleğin) bana söylediğini iyice bellemiş olurum. Bazen de melek bana bir insan olarak temessül eder, benimle konuşur, ben de söylediğini iyice bellerim.*⁶⁹ hadisini şerh ederken Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâîl el-Cürcânî el-İsmâîlî'nin (ö. 371/982) *Müstah-rec*'in de yer alan bir eleştiriyi nakletmiştir. İsmâîlî, bu hadîsin içeriğinde yer alan bilgilerin bâb başlığına münasip olmadığını, zira burada vahyin başlangıcından ziyade, vahyin geliş şekilleri hakkında bilgi verildiğini, Hz. Aîşe'den nakledilen “Rasûlullah'a ilk vahiy başlangıcı uykuda sâlih rüya görmekle olmuştur.” hadîsinin daha uygun olduğu şeklindeki ifadelelerini aktarmıştır.⁷⁰ Kufeyrî bu tür eleştirilere eserinde yer vermek suretiyle, Buhârî'ye yönelik eleştiri hakkında savunmacı bir anlayışa sahip olmadığını göstermiştir.

Kufeyrî, savunmacı bir anlayışa sahip olmamakla birlikte eserinin mukaddimesinde Buhârî'ye nispet edilen vehimleri (yanılgıları) zikrettiğini, illetli olduğu gerekçesi ile tenkid edilen yerleri gösterdiğini ve hadîslerin yanlış anlaşılmasına sebep olabilecek eksik bilgileri tamamlayarak noksanlıkları giderdiğini ifade etmiştir.⁷¹ Bu durumda Kufeyrî bir yandan Buhârî ile ilgili eleştirilere yer verirken, diğer yandan onun ve eserinin yanlış anlaşılmasına engel olmaya çalışmıştır.

2.2.2.10. Sahabe Mürseli Hakkında Bilgi Vermesi

Kufeyrî, hadîslerin sahabe mürseli olma durumu hakkında da bilgi vermiştir. Mesela, Hz. Âişe'den (r.a.) nakledilen “Allah Resûlü'nün (s.a.s.) ilk vahiy almaya başlaması uykuda doğru rüya (rüyâ-i sâdika) görmekle olmuştur. Onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı. Sonra ona yalnızlık sevdirdi. Artık Hira dağındaki mağarada yalnızlığa çekilip, orada ailesine dönmeden tek başına geceler boyu ibadet ediyordu. Bunun için yanında yiyecek de götürürdü...”⁷² hadîsinde irsal yapıldığını söylemektedir. Zira Hz. Aîşe -yaş itibarıyla- vahyin ilk dönemlerine şahit olmamıştır. O bu olayı Resûlullah'tan veya başka bir sahabîden işitmiştir. Sahabîden işitmesi durumunda sened açısından bu hadîs, sahabî mürselidir. Kufeyrî, bu bilgileri aktardıktan sonra sahabe mürselinin bütün âlimlerce hüccet sayıldığı belirtmiştir.⁷³ Burada şârih, bir yandan Hz. Aîşe'nin nasıl böyle bir bilgiye sahip olabileceği ile ilgili bir açıklama yaparken, diğer yandan sahabe mürselinin hüccet olduğunu ifade etmiştir. Böylelikle okuyucunun zihninde oluşabilecek sorulara cevap vermeye çalışmıştır.

⁶⁹ Buhârî, “Bed’ü'l-vahy”, 1.

⁷⁰ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 15b-16a.

⁷¹ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 2b.

⁷² Buhârî, “Bed’ü'l-vahy”, 1.

⁷³ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 16a.

2.2.2.2.11. İlginç Yorumları Nakletmesi

Kufeyrî, hadîsleri şerh ederken bazen ele aldığı rivâyetle ilgili farklı anlayış ve çıkarımlara da yer vermiştir. Mesela, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Hira mağarasında ilk vahiy gelmesi sürecinde Cebrâil'in (a.s.) onu üç kez sıkıdığı ile ilgili hadîsi şerh ederken, tâbiûn âlimlerinden Kâdî Şureyh'in (ö. 80/699), bu hadîsten istinbat ettiği bir çıkarımdan bahsetmektedir. Kâdî Şureyh, Cebrâil'in (a.s.) Resûlullah'ı (s.a.s.) üç kez sıkmasından, Kur'ân öğretiminde çocukların üç kezden fazla dövülmeyeceği sonucunu çıkarmıştır.⁷⁴ Kufeyrî, böyle bir bilgiyi aktarmak suretiyle, hadîslerden şahsî yorumlar çerçevesinde ne tür sonuçların çıkabileceği hususunda da bilgi vermiştir.

2.2.2.2.12. Konu İle İlgili Başka Hadîslere Yer Vermesi

Kufeyrî, hadîsleri şerh ederken konu ile alakalı başka hadîsleri de nakletmiştir. Mesela, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisine vahiy geldikten sonra Hz. Hatice ile birlikte Varaka b. Nevfel'in yanına gittiğiyle ilgili hadîsi izah ederken, Varaka'nın iman edip etmediği ile ilgili hususlara değinmiştir. Bu çerçevede Varaka'nın Müslüman olduğunu ispatlayıcı mahiyette bazı rivâyetleri naklederek konuyu açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Tirmizî'de zayıf bir isnadla nakledildiğini belirttiği "Onu rüyamda beyaz elbiseler içerisinde gördüm." ve "Kıssı yani Varaka'yı rüyamda ipek elbiseler içerisinde gördüm. Çünkü o bana imân etti ve beni tasdikledi." rivâyetlerini nakletmiştir.⁷⁵ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Kufeyrî, ele aldığı konuyu izah ederken başka hadîslerden de yararlanmış. Ayrıca konu açıklamalarında zayıf rivâyetlere yer verdiği de görülmüştür.

2.2.2.2.13. Bâb Başlığında Takti' Edilerek Verilen Hadîsin Tamamına İşaret Etmesi

Takti', uzun olan bir hadîsin bir kısmının alınıp nakledilmesine denir. *Sahîh-i Buhârî*'de takti' yoluyla çok sayıda hadîs rivâyet edilmiştir. Özellikle bâb başlıklarında bu tür rivâyetleri sıklıkla görmek mümkündür. Kufeyrî, zaman zaman bâb başlıklarındaki hadîslerin tamamının *Sahîh-i Buhârî*'nin hangi bâbında olduğuna işaret etmiş veya hadîsin tamamını yeniden nakletmiştir. Mesela, İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir bâbının şerhinde, "İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûl'ü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacc etmek, ramazan orucunu tutmak."⁷⁶ şeklinde hadîsin tamamını nakletmiş ve akabinde bu rivâyetin Duanız İmanınızdır

⁷⁴ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 17a.

⁷⁵ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*, nr. 78, 19a; bk. Tirmizî, "Rüya", 10.

⁷⁶ Buhârî, "İmân", 2.

Bâbı’nda bulunduğunu söylemiştir.⁷⁷ Buna göre Kufeyrî’nin takti‘ yoluyla nakledilen hadîslerin tamamını zikretme veya buldukları bâba işaret etme yöntemini benimsediğini söylemek mümkündür.⁷⁸

2.2.2.14. Şiirlere Yer Vermesi

Kufeyrî, hadîsleri şerh ederken zaman zaman konuyu açıklama bağlamında şiirlere de yer vermiştir. Bu şiirlerin bir kısmında şairlerin kimliği hakkında bilgi verirken, bir kısmında herhangi bir malumata yer vermemiştir. Bu şiirlerin bazılarının ise bizzat Kufeyrî’ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda *et-Telvîh ilâ ma ‘rifeti ‘l-Câmi ‘i ‘s-sahîh* yer alan bir şiir örnek olarak verilmiştir. Şöyle ki:

ومريضاً أنتَ عَائِدُهُ   قَدْ أَتَاهُ اللَّهُ بِالْفَرْجِ
وَجُحُوكَ الْمُيْمُونُ حُجَّتْنَا   يَوْمَ يَأْتِي اللَّهُ بِالْحَجِّجِ
مَا عَلَى مَنْ بَاعَ مُهَجَّتَهُ   مَنْ هَوَىٰ عَلَيْكَ مِنْ حَرْجِ
إِنَّ بَيْتاً أَنْتَ سَأَكُنُهُ   غَيْرَ مُحْتَاجٍ إِلَى السُّرْجِ

*Senin ziyaret ettiğin hasta ki
Allah ona derman bahşetmiştir*

*Hayırlı yüzün bizim hüccetimizdir
Allah’ın hüccetleri getireceği gün*

*Canını satana hiçbir dert yoktur
O ki senin yüceliliği arzulamıştır*

*Senin içinde oturduğun ev
Kandillere muhtaç değildir.*

Bu şiiri Kufeyrî, Enes’ten nakledilen şu hadîsin akabinde nakletmiştir: “Bir Yahûdî çocuğu vardı, Peygamber’e hizmet ederdi. Bir ara çocuk hastalandı. Hz. Peygamber (s.a.s.) ona hasta ziyaretinde bulundu ve başının yanında oturdu ve çocuğa hitaben: “Müslüman ol” buyurdu. Çocuk yanında bulunan babasının yüzüne baktı. Babası: Ebü’l-Kâsım’a itaat et, dedi. Bunun üzerine o çocuk hemen (şehâdet getirip) Müslüman oldu. Müteakiben Peygamber hastanın yanından çıkarken: “Bu çocuğu cehennem ateşinden kurtaran Allah’a hamdolsun” diyordu.”⁷⁹

Bir örnek daha verilecek olursa: Câbir’den (r.a.) nakledildiğine göre, “Resulullâh’tan (s.a.s.) bir şey istenildiğinde, onun hayır dediği hiç vaki olmamıştır.”⁸⁰ hadîsinin şerhinde Kufeyrî Ferezdak’a (ö. 114/732) ait olan şu beyti nakletmiştir:

⁷⁷ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma ‘rifeti ‘l-Câmi ‘i ‘s-sahîh*, nr. 78, 27b.

⁷⁸ Bk. Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma ‘rifeti ‘l-Câmi ‘i ‘s-sahîh*, nr. 90, 10a.

⁷⁹ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma ‘rifeti ‘l-Câmi ‘i ‘s-sahîh*, nr. 78, 204a; Buhârî, “Cenâiz”, 80.

⁸⁰ Buhârî, “Edeb”, 39.

81 ما قال لا قطُّ إلا في تشهده لولا التشهد لم ينطق بذاك فم

O teşehhüd dışında asla lâ (yok) söylemedi

Teşehhüd olmasaydı, o yüce ağız bunu söylemezdi

Bu iki örnekte görüldüğü gibi Kufeyrî, *et-Telvîh*'te hadislerin şerhinde veya manasının edebî bir üslûpla takdim edilmesinde şairlerden yararlanmıştı.

Sonuç

Bu makalede tespit edilebildiği kadarıyla bugüne kadar üzerinde herhangi bir akademik çalışma yapılmayan Şemsüddîn el-Kufeyrî ve onun kaleme aldığı *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti 'l-Câmi 'i s-sahîh* isimli *Sahîh-i Buhârî* şerhi incelenmiştir. Kaynaklarda hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmasa da Kufeyrî'nin yaşadığı dönem, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserleri göz önünde bulundurulduğunda, onun özellikle Hadîs ve Fıkıh alanında geniş bir müktesebata sahip olduğu söylenebilir.

Kufeyrî'nin en dikkat çeken yönü *Sahîh-i Buhârî* ile ilgili iki çalışma kaleme almasıdır. Müellifin beyanına göre, *el-Kevkebü s-sârî* adlı ilk şerhi, Kirmânî'nin *el-Kevâkibü 'd-derârî fi şerhi 'l-Buhârî* isimli eserinin muhtasarı olup üç ciltten oluşmaktadır. Bu kitabın müellif hattı olduğu düşünülen ikinci cildi, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu cildin tamamını ilgili kütüphanenin web sayfasından temin etme imkanı bulunmaktadır. Üçüncü cildi, Soyfa Halk Kütüphanesi'nde olduğu tespit edilmiştir. Birinci cildin akibeti ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sofya'da bulunan nüsha elde edildikten sonra *el-Kevkebü s-sârî* ile ilgili müstakil bir çalışma yapılması tarafımızca planlanmaktadır.

Bu makalede Kufeyrî'nin *Sahîh-i Buhârî* şerhi *et-Telvîh* tetkik edilmiştir. Altı ciltten oluşan bu eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Takdir edileceği üzere yaklaşık binsekizyüz varaklık bir şerhi bir makale içerisinde tüm hatlarıyla değerlendirmek oldukça güçtür. Bu yüzden *et-Telvîh* genel hatlarıyla incelenmiştir.

İncelenemediği kadarıyla *et-Telvîh* içerik ve yöntem açısından oldukça düzenli ve sistematik olduğu tespit edilmiştir. Kufeyrî, mukaddimede hangi saiklerle bu eseri kaleme aldığı ve *Sahîh-i Buhârî*'yi tahsil serüveni hakkında bilgi vermiştir. Akabinde *Sahîh-i Buhârî*'de isimleri kısa bir şekilde geçen râvilerin isim, nisbet ve künyeleri hakkında bilgi verdiği tespit edilmiştir. Bâb başlıklarından hadîs metinlerine kadar her bir sözün gramer tahlilini yaptığı ve kelimelerin doğru telaffuzu ile ilgili bilgiler verdiği görülmüştür.

⁸¹ Kufeyrî, *et-Telvîh ilâ ma 'rifeti 'l-Câmi 'i s-sahîh*, nr. 90, 20a; Bk. Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib el-Ferezdak, *Dîvânü 'l-Ferezdak*, thk. Ali Fâ'ûr (Beyrut: Dâru 'l-Kütübi 'l-İlmiyye, 1987), 512.

Kufeyrî, hadisleri şerh etmeden önce senedte bulunan her bir râvî hakkında ayrıntıya girmeden özlü ve yeterli bir şekilde bilgi vermiştir. Aynı râviler daha sonra başka bir hadîsin senedinde bulunduğu tekrara girmeyerek buralarda yeniden bilgi vermemiştir. Şerh ettiği hadîs, şayet başka bir bâbta tekrar ediyorsa ona işaret etmiştir.

Râvî sayısı açısından hadîsler hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, kelime tahlil ve açıklamalarına geniş yer vermiştir. Muhtelifu'l-hadîse konu olan hadîsleri belirterek aradaki ihtilafları izâle etmek üzere bu ilmin metotlarından istifade ettiği görülmüştür. Aynı konu ile ilgili hadîsler arasındaki farklı rivâyetlere ve lafızlara işaret etmiştir. Hadîslerdeki fikhî hükümlerle ilgili görüşlere yer vermiştir.

Kufeyrî'nin, Buhârî'yi savunan bir anlayışa sahip olmadığı ve onunla ilgili eleştirilere eserinde yer verdiği görülmüştür. Sahabe mürseli olan hadîsler hakkında bilgi vermiştir. Hadîslerin hadîslerle anlaşılması için ilgili konudaki diğer hadîsleri zikretmiştir. Bâb başlıklarında takti' yoluyla nakledilen hadîslerin anlam bütünlüğüne faydası olduğunu düşündüğünden dolayı tamamını vermiştir. Ayrıca şiihlere ve hadîslerden ilginç çıkarımlarda bulunan âlimlerin görüşlerine yer verdiği tespit edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında, okuyucuya akıcı bir üslupla düzenli bir şekilde bilgi aktardığından dolayı *et-Telvîh*'in oldukça faydalı bir eser olduğu görülmektedir. Bu yüzden neşredilerek okuyucuların istifadesine sunulması ve üzerine hacimli akademik çalışmaların yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Yapılacak daha kapsamlı çalışmalar vesilesiyle diğer *Sahîh-i Buhârî* şerhleri ile daha iyi bir şekilde mukayese edilme imkanı elde edilecektir.

Kaynakça

Brockelmann, Carl. *Târihu'l-edebi'l-arabî*. Trc. Abdulhalîm en-Neccâr, Ramadân Abdüttevâb. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1977.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-şâhih*. Thk. Muhammed Zehir Nasire'n-Nasır. 9 Cilt. Dımaşk: Dâru Tavku'n-Necâ, 2002.

Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib. *Dîvânü'l-Ferezdak*. Thk. Ali Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah. *Târihu Dımaşk*. Thk. Ömer b. Garâme el-'Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Şihâbüddîn Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Abdülkâdir el-Arnâvût, Mahmûd el-Arnâvût. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1991.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-'umr*. Thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

İbn Kādî Şühbe, Ebû Bekir b. Ahmed. *Tabakâtü's-şâfiyye*. Thk el-Hâfız Abdülalîm Hân. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Ali Gassânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 396. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Kufeyrî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Ac-lûnî. *Kitabü'l-Kifâye fî şerhi'l-Ğâye*. Islamische Handschriften, 3050: 1a-296a. Staatsbibliothek zu Berlin.

Kufeyrî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Ac-lûnî. *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*. Mahmud Paşa, 78: 1a-342b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Kufeyrî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Ac-lûnî. *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*. Mahmud Paşa, 90: 1a-245. Süleymaniye Kütüphanesi.

Kufeyrî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Ac-lûnî. *et-Telvîh ilâ ma'rifeti'l-Câmi'i's-sahîh*. Mahmud Paşa, 91: 1a-244b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Kufeyrî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Ac-lûnî. *el-Kevkebü's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Islamische Handschriften, 1347: 1a-280b. Staatsbibliothek zu Berlin.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1991.

Nu'aymî, Abdülkadîr b. Muhammed ed-Dımaşkî. *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*. Thk. İbrâhîm Şemsüddîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

Sandıkçı, S. Kemal. "Sahîhu'l-Buhari Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Diyanet İlmî Dergi* 21/1 (1985): 39-63.

Sandıkçı, S. Kemal. "Sahîhu'l-Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar II". *Diyanet İlmî Dergi* 22/2 (1985): 50-55.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *ed-Davû'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. Thk. İbrâhîm Bâcis Abdülmeccîd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.

Sezgin, Fuad. *Târihu't-turâsi'l-arabî*. Trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 10 Cilt. Riyad: Câmi'au İmâm Muhammed b. Suûd, 1991.

Türcan, Zişan. "Hadîs Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi". *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16-2 (2009): 101-133.

Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002.